

Régi koroktól napjainkig az intellektuális divatok rendelkeztek és rendelkeznek a maguk sajátos intézményeivel: udvarokkal, szalonokkal, újságokkal, folyóiratokkal, médiával. Ezek azonban nem pusztán eszmék vagy művek terjesztésének tűnékeny eszközei. Általuk válnak a különféle retorikák alakzatai kristályosan áttetszővé, s főleg jelképes erejűvé, képi kifejezései pedig megmerülhetnek az emelkedett tömörség és a rendkívüli mozgalmasság körforgásában. Jelszavak ezek egyfajta hangvételt jeleznek. S e hangvételre mindig rátapad egy jelképes érték. A közösség, amint szavakat cserél, bennük újra és újra magára ismer. Abban kevésbé, amit tulajdonképpen jelentenek, abban inkább, ahogy szolgálatkészen figyelmeztetnek a dolgok különbözőségére.

A fejedelmi és királyi udvaroktól az avantgárd kiadványokig, a reneszánsztól a jelenkorig a bölcsesség híres szavai szellemi divatokat indítottak útjakra. A gondolkodás így válhatott tekintélyé, hatalommá – az egyház, a fegyver, a pénz, a politika uraival szemben is. Igaz, e divatok tették lehetővé a szellem merkantilizálódását is. Ma a média mágusai – olykor még az eszmék közmondásosan koldusszegény szülői is – szép pénzhez jutnak egy-egy újabb divatszertartás „ősbemutatója” után. A merkantilista csere benyomult a kultúra szférájába, és ráerőszakolta a maga megkülönböztetési szabályait. Az ember manapság éppen úgy számol a kulturális kifejezőmódok közti különbségekkel, mint ahogy megkülönbözteti az öltözködési stílusokat, a gyártásmódokat, esetleg a pénznemeket. Az értékkülönbség persze mindig időnyerést jelent: gyorsabb lehetsz, mint mások, sőt első is lehetsz – a kulturális divatok jelszavait akár házhoz is szállíthatatod (mint a legújabb terméktípust), mindeközben hasonlítasz a többi társadalmi lényre, ám máris különváltál, sőt kiváltál embertársaid közül. Milyen különös ez: miközben kielégítetted azt a vágyadat, hogy különbözzél, elvben már szét is romboltál minden különbözőséget. A divat tájain ugyanis hiába keresnéd az igazi egyéniség hazáját. A jelszavaknak, amelyek az örök különbözőségről beszélnek, nagyon rövid az életük.

Az intellektuális divatok feltételezik azt az igényt, hogy még gondolatban sem akarok olyan lenni, mint mások. Egy közösségi kultúra, ha ugyan létezett valaha ilyen, önmagában soha nem elégséges. Ösztönszerűen szubkultúrákra tagolta magát, s ezzel sok egymással versengő áramlat, eszmékör, stílus, szekta színrelépését tette lehetővé. Effajta versengésnek volt köszönhető a reneszánsz olasz városállamainak irigylésre méltó életereje. Ott az ember soha nem akart lemaradni semmiről, mindig elsőnek akart szóhoz jutni, vinni akarta a szót, kezdeményezni akart, kockáztatni, készen akár az elmúlásra is. Íme a különködés szélsőségszerű hajszolt élet- és játékmódja.

Talán már a peloponnészoszi háború is a divat hatalmának következtében terebélyesedett ki, hiszen akkortájt egyszerre divat lett meghalni a haza dicsőségéért, s nevünket névadóhéroszként hagyományozni a hálás utókorra. A divat tette lehetővé talán azt is, hogy eszmékre, gondolatokra vonatkozó kifejezések egy idő után a kulturális körforgásban tulajdonnévként szerepelhessenek. Természetesen ilyen jellegű versengés nem alakulhat ki csupán olyan közösségi kultúra talaján, amely a különbözőségnek is nevet kölcsönöz. Már-már arra hajlanánk, hogy ez a civódásokat kedvelő különbözőségigény fölöttébb kívánatos és irigylésre méltó. Hiszen hatására a boldog korok a megszokottól való eltérést általános érdeknek tekintették, méghozzá közmegegyezés alapján. Mi több, a történelem folyamán minden közéleti játéktér szívesen büszkélkedett azzal a népességgel, amit újabban „értelmiségi rétegnek” szokás nevezni.

Klasszikus és modern ellentmondása nem időrendi természetű. A klasszikus nem mindig a régi, az ókori. A modern pedig „az idő megélésének alkotói módja”, sajátos „időszak”, olyan értelemben, ahogy gondolkodásmódról és étkezési szokásokról is lehet beszélni. Mindez azonban nem olyasfajta éber ráfigyelés a jövőre, amellyel szükségszerűen együtt jár a múlt elhanyagolása. A higgadt jövőszemlélet nagyon is klasszikus vonás, és az újnak mint újításnak a hagyománnyal való szoros kapcsolat méltóságát kölcsönzi. A korszerű

szemlélet pedig nem más, mint energikus érzékenység az esemény mint olyan iránt, annak hajszás hirtelenségében és közvetíthetetlen közelségében. Lefegyverzi a tudást, a tudatot is. Az esemény ugyanis performatív: megesik. A divat így üdvözülve azonosíthatja magát ama vágyában, hogy történendő legyen.

Ámbár mihelyest megtörtént, az esemény már sokkal inkább egy hír csupán, amely vándorogva körbe-körbe jár, s az adott társadalomszerkezetet lazító ereje egyre csekélyebb. Miközben behavazza az elmúlás csöndje, nem marad utána más, csak formájának bizonytalan emléke, amellyel az idő üzen. A bűnügyi regény például az esemény olyan paradigmatis megvalósulásává teszi a bűncselekményt, amelyen keresztül az idő megmutatja önmagát.

Divat és esztétika között bizalmas viszony áll fenn. Tegyük hozzá, ez utóbbi a 19. század folyamán úgy jelent meg, mint a fokozódó jelentésvesztés poétikája. A művek értéke egyre inkább a közönség véleményeként van jelen, és egyre kevésbé függ attól, aki kínok között létrehozta. A kultúra „örök törvényeit” egyre inkább felváltják az elemekre bomló közízlés „szabályai”. Az ízlés ugyanis a közös érzékenység olyan formája volt, amely általánosan elfogadott szabályokhoz igazodott. Az ízlés közösségisége megbízható értékösszefüggésként lehetett „egyedüli követelmény”. Megállapítani valamiről azt, hogy ez szép, annyit jelentett, hogy az adott alkotást (mint kulturális értéktárgyat) bárki szépnek, jónak stb. találja. Ez a szemlélet, amelyet nemrég még az egyedi érzékelés vita nélkül elfogadott, talán végérvényesen a múlté. A helyében megjelenő azonban elitista, de legalábbis kisebbségi jellegű maradhat még nagyon sokáig.

Az effajta elitista, kisebbségi követelés mindig a legbiztosabb ismertetőjele a modernnek. A modern ugyanis folyamatosan felmorzsolja a határait annak, amit az ember „biztonságosnak” tart a gondolkodásban, művészetben, tudományban, technológiában, politikában. Egy „modern alkotó” számára a műben mindig az van, amit megalkotott, s számára: az azonos az alkotás fogalmával.

A filozófia talán – legalábbis amióta kritikainak nevezi magát – modernnek tekinthető. Igaz, megnevezhetnének a határok eme fürkésző-faggató vizsgálatát az „avantgárd” fogalmával is. A mai idők szellemi divatja ugyanis szívesen tünteti ki magát ezzel a címmel. Nem teljesen jogosan. Az ilyesfajta fegyverek még a fegyvertény végrehajtása előtt visszafelé sülnhetnek el. Az „avantgárd” fogalom használatának jogossága csak addig terjed, ameddig a következő kritikai szellem szabályokat szegő bátorságának birodalma tart. Véleményem szerint jócskán kell még várnunk arra, hogy ennek a birodalomnak a mindig megújító biztonságát a maga kiterjedtségében megtapasztaljuk.

(1992. 8.)

Kereskényi Sándor fordítása

POMOGÁTS BÉLA

Nehéz örökség

Kelet-Európa politikai hagyományai

(Részlet)

[...] A közép- és kelet-európai társadalmak politikai kultúráját, amely persze korábban sem követte teljes mértékben a nyugat-európai mintákat, szinte végzetesen törte meg az a politikai berendezkedés, amelyet a második világháborút követő szovjet birodalmi és kommunista ideológiai expanzió ráerőszakolt. A régiókban berendezkedő kormányzatok, amelyek maguk is erőszakkal (mint Csehszlovákiában és Magyarországon) vagy választási manipulációkkal (miként Romániában) kerültek uralomra, miután megsemmisítették vagy megbénították az alighogy létrejött demokratikus intézményeket, a sztálinizmus „politikai kultúráját” vezették be. A társadalom egész gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszere felett kívántak korlátlan hatalmat gyakorolni, „politikai kultúrájuk” ennél fogva a féktelen erőszakra és a hazug propagandára épült, s nem ismerték el sem az egyéneket, sem az emberi közösségek jogait és érdekeit. Olyan kétpólusú társadalmat hoztak létre, amelynek felső szintjén a